

SVANTE LUNDGREN

Juutalaiset ja sosialismi

Juutalaisuus ja sosialismi kiinnostaa tutkijasta, sillä olivathan monet sosialistijohtajat juutalaisia. Judaistiikan dosentti Svante Lundgren selvittää juutalaisen sosialismin historiaa sekä juutalaisuuden ja sosialismin suhdetta.

■ Friedrich Engels, V. I. Lenin, tsaari Nikolai II ja monet muut kiinnittivät huomiota siihen, että johtavien sosialistien joukossa oli paljon juutalaisia. Natsit taas väittivät propagandassaan, että juutalaiset olivat luoneet kommunismin ideologian. He pitivät Saksan päävihollisena juutalais-bolshevistista salaliittoa, jonka tavoitteena oli Saksan murskaaminen.

Socialismin juuria on etsitty antiikista, Jeesuksesta, jopa Vanhan testamentin profetoista. Nykyaikaisena poliittisena liikkeenä sosialismi astui kuitenkin esiin vasta 1800-luvun alussa. Samaan aikaan Länsi-Euroopan juutalaiset nauttivat uudesta vapaudestaan ja etenivät tieteen, taiteen, politiikan ja liike-elämän alueilla. Monet vierantuivat perinteisestä juutalaisuudesta ja omaksuivat uusia, radikaalejakin ideoita.

Socialismin suosioon saattoivat vaikuttaa psykologiset syyt. Moni juutalainen teki 1800-luvulla radikaalin välirikon vanhempiensa keskiluokkaiseen maailmaan. Kapina ei ollut ensisijaisesti suunnattu juutalaista uskontoa vaan juutalaisen keskiluokan porvarillisuutta vastaan.

Juutalaisten sosialismiin sitoutumisen taustalla oli myös sosiaalisia syitä. Etenkin Itä-Euroopassa suurin osa juutalaisista oli erittäin köyhiä. Socialismin sanoma työläisten ajan koittamisesta oli suunnattu köyhälistölle. Kun sosialismi saarnasi kaikkien yhdenvertaisuutta kansalaisuudesta riippumatta, tämä antoi toivoa tulevaisuudesta, jossa ei olisi juutalaisvastaisuutta.

Kenties kiintoisimmat teoriat socialismin

suosiosta juutalaisten keskuudessa liittyvät kysymykseen, onko juutalaisessa uskonnossa ja kulttuurissa jotakin, mikä tekee juutalaiset halukkaiksi sitoutumaan sosialistiseen asiaan. Usein on korostettu kahta juutalaisuudelle tyypillistä piirrettä, intellektualismia ja kansainvälisyyttä, – ja nämähän ovat myös socialismin ihanteita. Oikeudenmukaisuus, solidaarisuus ja usko maailman vapautamiseen (*messianismi*) ovat yhteisiä juutalaisuudelle ja socialismille. Unelma sosialistisesta paratiisista ja luokattomasta yhteiskunnasta on sekularisoitua messianismia.¹

Juutalaiset ja saksalainen sosialismi

Saksassa socialismilla oli pitkä ja vankka perinne, joka vaikutti suuntaa-antavasti maailmanlaajuisesti. Saksan työväenliikettä johtivat ideologisesti valveutuneet johtajat, ja sillä oli suurin ja parhaiten järjestäytynyt jäsenkunta.

Moses Hess (1812–75) on nimetty Saksan ensimmäiseksi sosialistiksi, vaikka jo ennen häntä Ludwig Gall oli julkaissut sosialistista kirjallisuutta. Hess oli kuitenkin se, joka ensimmäisenä sekä kirjoitti socialismista että oli aktiivisesti mukana poliittisessa toiminnassa. Hänen Kölnissä sijaitsevassa haudassaan lukee *Vater der deutschen Sozialdemokratie* (saksalaisen socialidemokratian isä).

Hess oli itseoppinut ja spinozalaisen elämäntapaomuksen omaksunut ajattelija, josta tuli socialisti lukiessaan ranskalaisten socialistien teoksia (mm. Saint-Simon, Fourier ja Babeuf). Hän onnistui kääntämään Friedrich Engelsin socialismiin ja vaikutti myös nuoreen Karl Marxiin enemmän kuin useimmat Marx-tutkijat ovat halunneet myöntää. Ikääntynyt Hess oli myös palava sionisti, joka tuli tunnetuksi ennen kaikkea kirjastaan *Rom und Jerusalem* (1862). Teos tuskin herätti huomiota Hessin eläessä, mutta myöhemmin sionistinen liike kohotti teoksen suorastaan profetalliseksi. Socialismin historiaa käsittelevissä kirjoissa Hess esiintyy yleensä viitteissä tai sivulauseissa, jos edes niissä.²

Jos Hess on suurelle yleisölle tuntematon, paljon maineikkaampi – tai pahamaineisempi – on Karl Marx (1818–83). Hän

oli syntyisin huomattavasta rabbiinisuvusta, mutta hänen isänsä oli pakko kääntyä kristinuskoon saadakseen pitää valtionvirkinsä. Marx oli siis muodollisesti protestantti, mutta jo elinaikanaan häntä pidettiin juutalaisena. Myöhemmin on antisemitistisessä propagandassa, mm. natsi-Saksassa ja nykyisin Venäjällä, usein vedottu Marxiin esimerkkinä juutalaisten turmiollisesta vaihtokuksesta.

Marxin juutalaisuus on ollut monien tieteellisten tutkimusten ja ankarien väittelyjen kohde.³ Koska Marx toistuvasti esitti juutalaisista halveksuvia lausuntoja kirjoituksissaan ja yksityiskirjeissään, häntä on usein pidetty antisemitistisenä. Psykologiset teorit juutalaisten itseinhosta pitävät Marxia malliesimerkkinä.⁴ Toiset tutkijat ovat taas korostaneet, että Marx vihasi ennemminkin oman aikansa juutalaisuuden kapitalistisia piirteitä. Keskustelussa on noussut esiin ennen kaikkea Marxin teos *Zur Judenfrage* (Juutalaiskysymyksestä) vuodelta 1843, jossa hän väittää juutalaisuuden olevan rahanpalvonnan uskonto ja tosi vapauden tulevan vasta sen jälkeen, kun yhteiskunta on vapautunut juutalaisuudesta.⁵

Marxin ongelmallinen suhtautuminen juutalaisuuteen näkyy muuallakin kuin yhdessä teoksessa, ja kielteiset lausunnot ovat niin rajuja ja yleisiä, että antisemitismisyytökset ovat perusteltuja. Tulee kuitenkin muistaa, että hänen uskollinen aseentantajansa Engels oppi-isän kuoleman jälkeen otti erittäin myönteisen asenteen juutalaisia kohtaan ja että Marxin tytär Eleanor kertoi juutalaisille maahanmuuttajille Lontoon East Endissä olevansa juutalainen. Eleanor oli ylpeä siitä, että hän oli juutalainen, vaikka hän ei oikeastaan ollutkaan juutalainen – vain juutalaisen taustan omaava henkilö.

Ferdinand Lassalle (1825–64) oli perustamassa vuotta ennen kuolemaansa saksalaista sosialistista puoluetta *Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein*, josta vaikutusvaltainen Saksan sosiaalidemokraattinen puolue (SPD) juontaa juurensa. Jos Marx on saksalaisen sosiaalidemokratian ideologinen isä, Lassalle on sen järjestöllinen isä.

Lassallen äiti oli ortodoksimuutalainen, mutta itse hän tunsu vetoa reformijuutalai-

suuteen. Nuorena hän oli useita kertoja kuunnellut Abraham Geigerin saarnoita ja reagoinut niihin myönteisesti. Hän valitsi kuitenkin toisenlaisen tien, ja hänen suhteensa juutalaisuuteen oli ongelmallinen. Lassalle ei julkisesti puhunut juutalaisuudesta, mutta hänen kirjeistään ja päiväkirjoistaan huomaa, että hän näki juutalaisuutensa taakkana, joka olisi voinut vaikeuttaa hänen mahdollisuuksiaan nousta suureksi työväenjohtajaksi. Se oli hänen suuri unelmansa, ja se toteutui – mutta vain lyhyeksi ajaksi. Lassalle sanoi kerran, että on olemassa kaksi ihmisryhmää, joita hän ei voi sietää, juutalaiset ja lehtimiehet, ja valitettavasti hän itse kuuluu molempiin.⁶

Eduard Bernsteinia (1850–1932) voi pitää modernin sosiaalidemokratian isänä. Kun saksalainen sosiaalidemokratia 1900-luvun alussa kävi ideologista kamppailua, Bernsteinista tuli ns. revisionistisen linjan

1. Juutalaisten suhteesta sosialismiin, katso esim. Robert Wistrich (1976) *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*, London: Harrap, 1–22. Robert J. Brym (1978) *The Jewish Intelligentsia and Russian Marxism. A Sociological Study of Intellectual Radicalism And Ideological Divergence*, London and Basingstoke: MacMillan. Stephen J. Whitfield (1983) "The Radical Persuasion In American Jewish History= *Judaism*", Vol. 32, 136–152. Jaff Schatz (1990) "The riddle of Jewish radicalism= *Nordisk Judaistik*", *Scandinavian Jewish Studies* Vol. 11, 1–9.

2. Paras elämäkerta on Edmund Silberner (1966) *Moses Hess. Geschichte seines Lebens*, Leiden: Brill. Olen väitöskirjassani tutkinut Hessin uskonnollista ajattelua: Svante Lundgren (1992) *Moses Hess on Religion, Judaism and the Bible*, Åbo: Åbo Academy Press.

3. Katso esim. Edmund Silberner (1962) *Sozialisten zur Judenfrage. Ein Beitrag zur Geschichte des Sozialismus vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis 1914*, kääntänyt englannista Arthur Mandel, Berlin: Colloquium Verlag, 107–142. Wistrich (1976) 26–45. Julius Carlebach (1978) *Karl Marx and the Radical Critique of Judaism*, London, Henley and Boston: Routledge & Kegan Paul. Thomas Haury (2002) *Antisemitismus von links. Kommunistische Ideologie, Nationalismus und Antizionismus in der frühen DDR*, Hamburg: Hamburger Edition, 160–182.

4. Esim. Sander L. Gilman (1986) *Jewish Self-Hatred. Anti-Semitism and the Hidden Language of the Jews*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 188–208. Katso myös Carlebach (1978) 331–343.

5. "Die gesellschaftliche Emanzipation der Juden ist die Emanzipation der Gesellschaft von Judentum." Karl Marx & Friedrich Engels (1970) *Werke*, Band 1. 7. Auflage. Berlin: Dietz, 377.

6. Silberner (1962) 160–180 ja Wistrich (1976) 46–58.

keulakuva. Revisionistit korostivat uudistusten ja pienten askelten politiikan merkitystä. Bernsteinin kuuluisa toteamus ”päämäärä ei ole mitään, liike on kaikki kaikessa” pelkistää hänen näkemyksensä toteutumattomasta luokattomasta yhteiskunnasta. Vaikka luokaton yhteiskunta oli unelma, oli tärkeää, että yhteiskunta kehittyi sitä kohti.

Monista muista juutalaisista sosialisteista poiketen juutalaisuus ei ollut Bernsteinille ongelma. Hän ei ollut uskonnollinen, mutta hän ei koskaan salannut juutalaisuuttaan. Bernstein ei julistautunut sionistiksi, mutta ikääntyessään hän alkoi asennoitua yhä positiivisemmin sionismiin. Sosiaalidemokraattien tuli hänen mielestään suhtautua vakavasti antisemitismiin, jota oli voimakkaasti vastustettava.⁷

Rosa Luxemburg (1871–1919) oli Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen vasemmistosiiven johtaja. Hän oli puolanjuutalainen, joka päinvastoin kuin puolueen johto ei halunnut keskittyä yksinomaan parlamentaariseen työhön, vaan tahtoi käyttää lakkoja ja muita joukkotoimia kiirehtiäkseen vallankumousta. Ensimmäisen maailmansodan puhjetessa Luxemburg osoitti suurempaa siviilirohkeutta kuin vastustajansa puolueessa: hän piti kiinni aikaisemmin julistetusta kansainvälisyydestä eikä antautunut patrioottisen sotahysterian valtaan. Ns. spartakistikapinan jälkeen hänet murhattiin tamikuussa 1919.

Juutalaisuus ei merkinnyt Luxemburgille juuri mitään. Hän tuli itse valtaväestöön sulautuneesta perheestä eikä halunnut, että hänet niputettaisiin yhteen inhoamansa perinteisen puolanjuutalaisuuden kanssa, hän piti sitä sivistymättömänä ja toivottoman konservatiivisena. Hän oli myös kaikenlaisen nationalismin jyrkkä vastustaja eikä liioin kannattanut taistelua itsenäisen Puolan puolesta. Antisemitismia ja kansallisen vapauden puutetta ei tullut vastustaa erillisinä ongelmina, vaan nämä vaikeudet ratkaisivat sosialismin mukana. Samalla tavalla hän suhtautui naiskysymykseen: sosialismi korjaisi naisten alistetun aseman, erillistä taistelua naisten puolesta ei tarvittu. Ei tarvitse olla juutalainen tai nainen oivaltaakseen, että tämä asenne ei ollut realistinen.⁸

Bolshevikkeja ja menshevikkejä

Juutalaisten edustus Venäjän työväenliikkeessä oli keskeinen. Heitä oli juutalaisessa sosialistipuolueessa (*Bund*) ja Venäjän sosiaalidemokraattisessa puolueessa. Vuonna 1903 Bundilla oli 25 000 jäsentä, kun taas sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärä oli vain 9 000, – sillä olikin selviä vaikeuksia kehittyä joukkopuolueeksi.

Bund kuului aluksi Venäjän sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, mutta Lenin oli päättänyt tehdä lopun tästä yhteiselosta. Hän lähetti juutalaiset aatetoverinsa Bundin kimppuun niin, että bundistit lopulta poistuivat kuuluisasta Lontoon puoluekokouksesta 1903 ja erosivat puolueesta. Jyrkimmin Bundia vastaan hyökkäsi Julius Martov (alk. Tsederbaum, 1873–1923). Hän hävisi Lontoon kokouksessa tärkeän äänestyksen Leniniä vastaan, mikä johti siihen, että puolue jakautui menshevikkeihin (nimi tulee venäläisestä sanasta ”vähemmistö”) ja bolshevikkeihin (sanasta ”enemmistö”). Ironista kyllä, Martov olisi voittanut äänestyksen, jos bundistit olisivat olleet vielä paikalla.

Menshevikkien johtajaa Martovia on kutsuttu Venäjän vallankumouksen omatunnoksi. Lokakuun vallankumouksen jälkeisinä pluralismin vuosina Martov vetosi jatkuvasti demokratian, sananvapauden ja ihmisoikeuksien kunnioittamisen puolesta. Tämä oli tuloksetonta, sillä vuonna 1920 hänen annettiin viimeisenä suosionosoituksena lähteä maasta. On väitetty, että Martov olisi voinut syrjäyttää bolshevikit ja ottaa vallan, mutta hän oli siihen aivan liian rehellinen. Vallanhimoiselle ja häikäilemättömälle Leninille älyllinen mutta heikkotahoton Martov oli helppo vastus.

Martov ei hyväksynyt Bundin halukkuutta puolustaa ja kehittää kansallista juutalaista kulttuuria. Hän oli marxilainen internationalisti ja assimiloinnin puolustaja. Hän suhtautui kuitenkin hyvin herkästi juutalaisvastaisuuteen, mikä johtui hänen lapsuudessaan kokemastaan Odessan pogromista 1881. Martov ei voinut hyväksyä valkoisten juutalasiin kohdistuvia väkivaltaisuuksia, minä vuoksi hän tuki sisällissodan aikana punaisia.⁹

Johtavien bolshevikkien joukossa oli monta juutalaista, mm. Grigorij Zinovjev (alk. Radomilskij, 1883–1936), Lev Kamenev (alk. Rosenfeld, 1883–1936) ja Karl Radek (alk. Sobelsohn, 1885–1939). Heistä ei yksikään jäänyt eloon Stalinin puhdistuksissa 1930-luvulla.

Merkittävin juutalainen bolshevikki oli puolueen kakkosmies, Lev Trotski (alk. Bronstein, 1879–1940). Moskovan ylipöytäkirjoissa kerrotaan sanoneen hänelle: ”Trotskit tekevät vallankumousta, mutta Bronsteinit saavat maksaa hinnan.” Hän oli oikeassa. Tosin tsaarinvallan kukistuminen merkitsi loppua viralliselle antisemitismille ja Venäjällä järjestetyille pogromeille, mutta antisemitismi oli tunnusomaista myös Neuvostoliitolle koko sen olemassaolon aikana. Juutalainen elämä ja kulttuuri olivat hyvin ahtaalla.

Trotski oli puhdasoppinen marxilainen myös suhteessaan juutalaisuuteen. Hän vastusti kaikenlaista kansallismielisyyttä. Kun häneltä kysyttiin, oliko hän venäläinen vai juutalainen, hänen kerrotaan vastanneen: ”Ei kumpaakaan, vaan sosialisti.” Johdonmukaisesti hän myös vastusti sionismia. Trotski ehti nähdä natsismin nousun, mikä sai hänet muuttamaan mielipiteensä. Trotski ymmärsi, että tarvitaan erillinen taistelu juutalaisvastaisuuden torjumiseksi. Hitlerin uhka kasvatti hänessä sionismin ymmärrystä.¹⁰

Bund kahden vallankumouksen Venäjällä

Juutalaista sosialismia edustanut Bund (*Ali-gemajner jiddischer Arbeter Bund in Pojln, Rusland un Lite*)¹¹ perustettiin salaisessa kokouksessa 7–9. lokakuuta 1897 Vilnassa, Liettuan Jerusalemissa. Kolmestatoista perustamiskokoukseen osallistuneesta edustajasta kahdeksan oli työläisiä. Kun Venäjän sosiaalidemokraattinen puolue perustettiin puoli vuotta myöhemmin Minskissä kolme yhdeksästä perustajasta oli bundisteja.

Kuten nimi antaa ymmärtää Bund toimi Venäjällä, Liettuassa ja Puolassa. Venäjällä juutalaisten asema oli surkea, sillä valtaväestö oli juutalaisvastaista ja usein viranomaiset eivät tehneet mitään suojellakseen juutalaisia kansanjoukkojen hyökkäyksiltä.

Virallinen politiikka tähtäsi juutalaisten elämän vaikeuttamiseen. Juutalaisten asumisoikeus oli rajoitettu tiettyyn alueeseen maan länsiosassa. Tälläkin alueella, jossa juutalaisten osuus väestöstä oli noin 10 %, oli selvät säännöt siitä, missä juutalaisilla oli oikeus elää. Juutalaisia pakkovärvättiin armeijaan joskus jopa 10–12-vuotiaina, ja palvelusaika oli 25 vuotta. Oli ymmärrettävää, että monet juutalaiset lähtivät maasta: vuoden 1897 ja 1914 välillä puolitoista miljoonaa Venäjän juutalaista muutti Yhdysvaltoihin. Maaperä oli otollinen vallankumouksellisille aatteille.

Juutalaista sosialismia esiintyi Venäjällä jo ennen Bundia. Näistä pienistä sisänpäin kääntyneistä ryhmistä haluttiin luoda hyvin järjestäytynyt puolue, joka pystyisi mobilisoimaan kansanjoukkoja. Julius Martov, sittemmin kiivas Bundin vastustaja, vaikutti ratkaisevasti puolueen perustamiseen. Vappupuheessaan Vilnassa 1895 hän kertoi tavoitteena olevan erillisen juutalaisen työväenjärjestön perustaminen, joka voisi johtaa ja kouluttaa juutalaista työväestöä taistelussa taloudellisen, oikeudellisen ja poliittisen vapauden puolesta. Kaksi vuotta myöhemmin järjestö perustettiin.

Bund oli marxilainen puolue. Luokkataistelua pidettiin välttämättömänä ja tavoitteena oli yhteiskunnan sosialistinen uudelleenjärjestely. Ero venäläisiin marxilaisiin oli asenteessa juutalaiseen kulttuuriin. Bund ei ollut aluksi kansallismielinen vaan sillä oli nk. neutraali asenne kansallisuuskysymyksessä. Kuulosti kuin itse Trotski olisi puhunut bundistien väittäessä, etteivät he ol-

7. Silberner (1962) 213–220 ja Wistrich (1976) 59–75.
8. Wistrich (1976) 76–92. Reiner Wimmer (1990) *Vier jüdische Philosophinnen. Rosa Luxemburg, Simone Weil, Edith Stein, Hannah Arendt*, Tübingen: Attempto Verlag, 25–26.

9. Wistrich (1976) 176–188.

10. Wistrich (1976) 189–207.

11. Paras *Bundista* kertova kirja on Henri Minczeles (1999) *Histoire générale du Bund: un mouvement révolutionnaire juif*, Paris: Denoël. Salomon Schulman (1996) *Jiddischland. Bland rabbiner och revolutionärer*, Nora: Bokförlaget Nya Doxa. Tämä on mielenkiintoinen ja hyvin kirjoitettu, joskaan ei tieteellinen, kirja itäeurooppalaisesta juutalaisuudesta. Bundista kerrotaan sivuilla 91–120.

leet juutalaisia vaan jiddishiä puhuvia sosialisteja.

Bund teki kuitenkin ratkaisevan käännöksen kansallisuuskysymyksessä. Aatteellinen innoitus tähän tuli Itävallasta, missä sosiaalidemokraatit olivat yhdistäneet sosialismin ja kansallisen asenteen ns. ”austromarxilaisuuteen”. Bund lähti nyt ajamaan kansallista ja kulttuurista autonomiaa Venäjän juutalaisille. Etenkin puolueen jiddishin kielen ja jiddishkulttuurin puolustus tulisi olemaan erittäin merkityksellinen itäeurooppalaiselle juutalaisuudelle.

Kuudennessa puoluekokouksessaan lokakuussa 1905 Bund hyväksyi juutalaisuutta koskevan kansallisuusohjelman: täydet kansalais- ja poliittiset oikeudet, laissa taattu oikeus käyttää äidinkieltään kaikissa oikeudellisissa ja valtiollisissa laitoksissa sekä kansallis-kulttuurillinen autonomia.

Bund oli joukkopuolue, joka vaikutti lähes jokaisessa juutalaisenemmistöisessä pikkukaupungissa (*shtetl*), sekä suurkaupunkien juutalaiskortteleissa. Puolue oli proletäärinen, vaikka johdossa oli myös älymyttöön kuuluvia. Kannattajien keski-ikä oli alhainen, sillä uudet ideat houkuttelevat nuorisoa.

Bund agitoi voimakkaasti, eikä tsaarivallan salainen poliisi (*obrana*) voinut pysäyttää sitä kuten eivät rabbiinitkaan, jotka kauhukseen näkivät miten bundistit houkuttelivat juutalaisia pois synagogista siihen taisteluun, joka ei koostunut pelastuksen odotamisesta vaan kuumeenkiireisestä aktiivisuudesta tässä ja nyt. Harva oli se päivä, jolloin Bund ei järjestänyt lakkoa juutalaisten työläisten parissa. Jotkut juutalaiset työnantajat suosivat ei-juutalaisia työntekijöitä, koska nämä eivät lakkoilleet yhtä paljon.

Bund voitti juutalaisen väestön kunnioituksen. Hirvittävän Kishinovin pogromin jälkeen 1903 – poliisi antoi väkivaltaisuuksien jatkua kaksi päivää ennen kuin se puuttui asiaan – juutalaiset ymmärsivät, että he eivät voineet luottaa viranomaisiin. Bund mobilisoi itsepuolustusryhmiä, jotka saivat puolustaa juutalaisia antisemitistisiä joukkoja vastaan.

Bundin kuuluisin johtaja Vladimir Medem

(1879–1923) syntyi hyvin assimiloituneeseen perheeseen. Vanhemmat antoivat kasvaa poikansa ortodoksikirkossa. Myöhemmin perhe kääntyi protestantismiin. Medemillä oli vahva tietoisuus taustastaan, vaikka siitä vaiettiin tyystin perheessä. Opiskeluaikanaan Medem tunsu vetoa juutalaisiin tovereihin ja juutalaisuuteen. Marxilaisuuteen perehtyneestä lehtimiehestä tuli sosialisti ja puoluejohtaja, joka lokakuun vallankumouksen jälkeen muutti Puolaan ja vuonna 1921 edelleen Yhdysvaltoihin. Siellä hän toimi lehtimiehenä sosialistisessa päivälehdessä *Forverts*, joka oli maan johtava jiddishkielinen lehti. Kun tieto Medemin kuolemasta levisi Puolaan sadattuhannet juutalaiset työläiset jättivät työkalunsa ja lähtivät kotiin. Tämän oli suurin kunnianosoitus, joka koskaan oli osoitettu juutalaisella työväenjohtajalle.

Vuonna 1905 Venäjän kansan mitta täyttyi. Köyhyys ja toivottomuus, tsaarivallan sorto ja menetetty sota Japania vastaan saivat kansan nousemaan kapinaan. Tsaari vetäytyi ja lupasi mittavia uudistuksia. Kapina levisi koko maahan, ja varsinkin alueilla, jossa Bundin kannatus oli suuri, vallankumouksellinen huuma oli mahtava. Juutalaiskortteleissa, joissa Bund oli ottanut vallan itselleen, odotettiin tsaarinvallan kaatuvan. Vallankumous kuitenkin epäonnistui ja tsaarin joukot kukistivat lakkoilevat kapinalliset. Järjestys palautettiin, ja Bundin johtajat vangittiin tai he lähtivät maanpakoon.

Vuoden 1917 vallankumoukset antoivat Bundille uutta potkua. Puolue oli liittoutunut menshevikkien kanssa, ja vuoden 1917 lopussa puolueen jäsenmäärä oli 40 000. Ote siirtyi kuitenkin vääjäämättä bolshevikeille. Kun monet bundistit siirtyivät bolshevikkien riveihin, puolue heikentyi ja 1921 se likvidoitiin lopullisesti.

Puolassa voittoja ja tappioita

Puola itsenäistyi vuonna 1918. Bund pääsi jatkamaan taistelua, joka Venäjällä oli käynyt mahdottomaksi. Bundin toiminta ei ollut Puolassakaan helppoa, sillä viranomaiset eivät suhtautuneet suopeasti bundilaisien taisteluun kansallisen ja kulttuurillisen autonomian sekä sosialismin puolesta.

Kun Puola 1920 hyökkäsi Neuvosto-Venäjää vastaan Bund tuomitsi hyökkäyksen imperialistisena ja antisosialistisena aggressiona. Puoluetta syytettiin epäisänmaallisuudesta ja sitä sorrettiin voimakkein ottein. Kun rauha ja vakaammat olot taas vallitsivat puolue kulki kohti viimeistä suuruusaikaansa.

1920- ja 1930-luvulla Bund kehittyi Puolan suurimmaksi ja vaikutusvaltaisimmaksi juutalaiseksi puolueeksi. Se sai yliotteen juutalaiskortteleissa, kun se taisteli johdonmukaisesti antisemitismiä vastaan ja harjoitti laajaa agitaatiota. Puolue- ja ammattiosastojen lisäksi Bundilla oli lapsi-, nuoriso-, nais- ja urheilujärjestö sekä omat koulunsa. Perinteisten vihollisten, oikeiston ja uskonnollisen ortodoksian, ohella ideologinen taistelu käytiin kommunisteja ja sionisteja vastaan. Kommunisteja Bund syytti assimilointiin tähtäävästä asenteesta ja Moskovan talutusnuorassa kulkemisesta, sionisteja taas siitä, etteivät he piitänneet juutalaisten oloista Puolassa vaan ainoastaan agitoivat Palestiinaan muuttamisen puolesta. Henkien taistelussa Bund selviytyi voittajana ja 1930-luvun lopussa puolueen vaikutusvalta oli korkeimmillaan. Varsovan kunnallisvaaleissa valittiin 20 juutalaista edustajaa: 16 heistä oli bundisteja.

Natsi-Saksan hyökättyä syksyllä 1939 Puolaan Bundin oli jälleen toimittava maanalaisesti. Puoluejohtajat Henryk Erlich (1882–1942) ja Viktor Alter (1890–1943) pakenivat Neuvostoliittoon, jossa heidät vangittiin. Erlich kuoli vankilassa, ja Alter teloitettiin. Johdonmukaisella sosialistisen politiikan kannattamisella ja Neuvosto-Venäjän hyökkäyksen vastustamisella 1920 ei ollut mitään merkitystä, kun heidät tuomittiin stalinistisessa valeoikeudenkäynnissä. Bundin historian kirjoittanut Henri Minczeles on kommentoinut tapahtunutta: ”Juutalaiselle työväen-Bundille tästä tuli haava joka ei ole koskaan parantunut. Bund ei tule ikinä antamaan anteeksi kommunismille näitä teloituksia.”¹²

Miehitetyssä Puolassa Bund organisoimaanalaista taistelua natsseja vastaan. Tunnetussa Varsovan gettokapinassa keväällä 1943 suurimpana juutalaisena puolueena ja

kokeneena kapinajärjestäjänä Bund oli keskeisessä asemassa taistelussa, joka oli tuomittu epäonnistumaan mutta joka antoi tuhansille juutalaisille mahdollisuuden kuolla tehden vastarintaa.

Sodan jälkeen Bund yritti järjestäytyä uudelleen: kymmenistä tuhansista jäsenistä oli 1947 jäljellä enää 1 400. Vuonna 1948 kommunistinen hallitus likvidoi puolueen samaan tapaan kuin bolshevikit Venäjällä 27 vuotta aikaisemmin. Sen jälkeen Bundilla on ollut vain pienet emigranttiosastot Yhdysvalloissa, Ranskassa, Israelissa ja eräissä muissa maissa.

Bund ja jiddishkulttuuri

Bundin merkitys itäeurooppalaisen juutalaisuuden historiassa on äärimmäisen suuren takia, että puolue oli kansallisen jiddishkulttuurin vankkumaton kannattaja. *Jiddishin* (tai juutalaissaksan) maine ei tähän aikaan ollut hyvä. Assimilointiin suuntautuneet juutalaiset, sekä keskiluokkaan kuuluvat että kommunistit, hylkäsivät sen täysin ja omaksuivat valtaväestön kielen. Sionistit taas suosivat hepreaa ja suhtautuivat erittäin torjuvasti jiddishiin ”maanpaon häpeän kielenä”.¹³

Bundisteille jiddish oli tavallisen kansan kieli ja yhtä hyvä ja hieno kuin mikä muu kieli tahansa. Bund tuki jiddishin kielistä kirjallisuutta ja teatteria sekä perusti jiddishinkielisiä kouluja, kirjastoja ja opintopiirejä. Melkein kaikki suuret jiddishkirjailijat, kuten I. L. Peretz (1852–1915), Scholem Aleichem (1859–1916) ja Nobel-palkittu Isaac Bashevis Singer (1904–91), julkaisivat kirjoituksiaan Bundin lehdissä. Suurin osa Singerin romaaneista on alunperin julkaistu jatkokertomuksina *Forverts*-lehdessä.

Bund ei ollut kielipuolue, mutta kieli ja kulttuuri oli äärimmäisen tärkeä puolueelle ja sen kannattajakunnalle. Poliittinen toiminta ja jiddishkulttuuri antoivat monille

12. Minczeles (1999) 337.

13. Kielestä ja juutalaisten suhtautumisesta siihen, katso Tapani Harviainen (1998) ”Juutalaisuuden kielet”, teoksessa Tapani Harviainen & Karl-Johan Illman (toim.) *Juutalainen kulttuuri*, Helsinki: Otava, 83–99, jiddishistä 95–99.

itäeurooppalaisille juutalaisille identiteetin. Sosialistinen vakaumus yhdistettynä jiddish-kulttuuriin oli varteenotettava vaihtoehto niille, jotka eivät voineet omaksua perinteistä uskontoa eikä sionismia. Ruth R. Wise on kirjoittanut:

”Juutalainen, joka noudatti uskonnollisia perinnäistapoja, saattoi pysyä juutalaisena yhtä lailla espanjan-, englannin-, saksan- kuin jiddishin- tai jopa modernin hepreankielisenä. Maallistunut sionisti saattoi hylätä uskonnon harjoittamisen ja monet juutalaiskulttuurin tavat uskoen lujasti että oma itsenäinen valtio tuottaisi uuden kansallisen identiteetin. Juutalaisen vasemmiston erotti puolalaisesta tai venäläisestä vasemmistosta vain sen erillinen kulttuurinsa, joka uskonnollisesta sisällöstään riisuttuna toi oman lisänsä jiddishin kieleen, kansankulttuuriin ja kirjallisuuteen.”¹⁴

Jacob Neusner on tähdentänyt, että on ja aina on ollut olemassa eri juutalaisuuksia – ei siis vain yksi juutalaisuus. Juutalaisuudet eroavat toisistaan, mutta niillä on myös yhtäläisyyksiä. Ne ovat kaikki ”uskonnollisia systeemejä” (*religious systems*), jotka Neusnerin mukaan muodostuvat kolmesta aineksestä: *maailmankatsomuksesta*, joka kertoo kuka ihminen on, mistä hän tulee ja minne hän on menossa; *elämänihanteesta*, ohjeesta miten tulisi elää, mikä perustuu maailmankatsomukseen ja yhdistää kannattajat; *tietystä ryhmästä*, joka omaksuu maailmankatsomuksen ja elää ihanteensa mukaan.

Juutalaisen uskonnollisen systeemin tulee vastata juutalaisten suuriin kysymyksiin: Mitä tarkoittaa olla juutalainen? Mikä on Israel?

Neusnerin mukaan juutalainen sosialismi on juutalaisuutta tässä merkityksessä. Sillä oli selvä maailmankatsomus (maailma on epäoikeudenmukainen paikka joka voidaan parantaa juutalaisen profeettallisen ihanteen mukaisesti), elämänihanne (toiminta yhteiskunnallisen muutoksen puolesta) ja kuva siitä mitä ”Israel” on (juutalaisen työväenluokka, osa maailmanlaajuisesta köyhälistöstä). Neusner kirjoittaa:

”Miljoonat juutalaiset saivat juutalaisesta sosialismista taloudellisten etujen ja ei-ryhmäkuntaisen poliittisen identiteetin lisäksi elämänihanteen, tulevaisuuden näköalan ja syyn nykyhetken toimintaan. Tämän he tekivät yhdessä ikään kuin määritellen mitä heille merkitsi olla Israel.”¹⁵

Sosialistinen sionismi

Vaikka Bund ennen toista maailmansotaa oli niskan päällä Puolan kolmen miljoonan juutalaisen joukossa, pitkällä tähtäimellä elinvoimaisinta juutalaista sosialismia oli se, joka yhdistyi sionismiin. Ensimmäinen sosialistinen sionisti oli aikaisemmin mainittu Moses Hess. Hän yhdisti nämä ideologiat samalla tavalla kuin monet muut pienin muunnoksinkin myöhemmin. Juutalaisen valtion tulisi olla sosialistinen ja toimia esimerkkinä muille kansoille. Tällä tavalla nationalistinen projekti voisi palvella suurempaa, internationalistista päämäärää: koko maailman vapautumista kapitalistisesta sorrosta.

Itä-Euroopassa sosialistinen aines sionistisessa liikkeessä oli keskeinen. Köyhät ja sorretut juutalaiset eivät olleet valmiita muuttamaan kaukaiseen maahan, mikäli elinolosuhteet siellä olisivat samanlaiset kuin heidän kotimaissaan. Ainoastaan jos he vakuutuivat siitä, että tavallisen työläisen osa olisi parempi Palestiinassa sionistinen projekti pystyisi houkuttelemaan heidät muuttoon.

Itä-Euroopassa esiintyikin useita sosialistisia sionistiryhmiä. Merkittävin oli *Poale Zion*, jonka ideologieihin kuului Nahman Syrkin (1867–1924). Hänen sosialisminsa oli ei-marxilaista eikä siinä ollut sijaa luokkataistelulle. Kaikkien juutalaisten tulisi yhteistyössä rakentaa sosialistista valtiota. Sekä moraaliset että taloudelliset näkökohdat edellyttivät, että juutalaisen valtion ei tulisi perustua kapitalismiin vaan se olisi sosialistinen. Tiedeoptimismin hengessä Syrkin odotti, että teknologinen kehitys saavuttaisi uusia huippuja juutalais-sosialistisessa valtiossa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja rationaalisen suunnittelun ansiosta. Tällä olisi sitten maailmanlaajuisia seurauksia.¹⁶

Toinen venäläinen sosialisti, Ber Borochov (1881–1917), yritti yhdistää sionismin ja marxilaisuuden luomalla sionistisen ohjelman marxilaisen luokka-analyysin pohjalta. Ainoa luokka johon hänen mukaansa voi luottaa kansallisessa kysymyksessä oli työväenluokka. Pääomalla ei ollut isänmaata ja keskiluokka oli aivan liian halukas assimiloitumaan. Taistelu työväenluokan puolesta voitiin siksi hyvin yhdistää työhön kansallisen jälleensyntymisen saavuttamiseksi.¹⁷

Siitä miten hyvin ensimmäiset Palestiinaan saapuneet sionistit, jotka suurimmaksi osaksi olivat sosialisteja, tunsivat ideologiset vivahteet on vaikeata tietää. Sosialisteina he joka tapauksessa arvostivat ruumiillista työtä ja suuntautumista yhteistoimintaan. He loivat kollektiivituloja, kibbutseja, jotka pitkään symboloivat juutalaisuuden ja sittemmin uuden valtion uudisraivajamentaliteettia. Kibbutsi-ideologia, henkilökohtaisten etujen uhraaminen yhteisen hyvän puolesta, tuli osaksi uuden valtion virallista eetosta vaikkakin kibbuttien taloudellinen merkitys pian väheni.

Sosialistinen sionismi sai varhain hallitsevan aseman sionistisessa liikkeessä ja Palestiinassa asuvien juutalaisten parissa. Israelin valtion julisti itsenäiseksi 1900-luvun merkittävin israeliläinen poliitikko, sosialisti David Ben-Gurion (1886–1973), ja vasemmistolla oli taukoamatta hallitusvalta melkein kolmenkymmenen vuoden ajan. Kibbutsi-aate oli vahva ja ammatillinen keskusjärjestö *Histadrut* oli merkittävä yhteiskunnallinen vaikuttaja israeliläisessä yhteiskunnassa.

Israelista ei kuitenkaan tullut sosialistista mallivaltiota. Ratkaisevia radikaaleja askelia, jotka olisivat tehneet maasta jotain uutta ja toisenlaista, ei koskaan otettu. Kansallinen projekti – maan itsenäisyyden varmistaminen – jätti täysin varjoonsa ne sosiaaliset visiot, jotka teorioissa olivat keskeisiä, mutta jotka eivät konkretisoituneet käytännön politiikassa. Olisivatko sosialistiset ideat leimanneet Israelia enemmän, jos maa olisi saanut elää rauhassa ja turvallisuudessa, on jotain jota vain voi spekuloida.¹⁸

Juutalainen sosialismi tänään

Sionistinen sosialismi elää mutta ei voi hyvin. Menetettyään hallitusvallan 1977 Israelin vasemmisto on muutaman kerran palannut valtaan, mutta viimeiset eduskuntavaalit merkitsivät suurta romahdusta niin sosiaalidemokraateille (työväenpuolue) kuin heistä vasemmalle sijoittuvalle Meretz-puolueelle. Laskeva kannatus ja ideologinen hämmennys leimaavat tänään israelilaista vasemmistoa.

Bund elää mutta ei sekään voi hyvin. *International Jewish Labor Bundilla* on päämaja New Yorkissa ja se on Sosialistisen Internationaalin liittännäisjäsen. Sillä on osastoja useassa maassa ja julkaisee edelleen lehtiä, mutta puolue on pieni ja jäsenkunta iäkäs. Se pitää kuitenkin kiinni ideologiastaan: juutalaiset voivat ratkaista ongelmiaan ainoastaan taistelemalla sosiaalisten uudistusten aikaansaamiseksi yhdessä ei-juutalaisten kanssa. Puolue ei ole enää antisionistinen vaan asionistinen: se torjuu sionistisen ideologian, mutta hyväksyy Israelin valtion ja tukee siinä toimivia sosialistisia voimia.

Monet juutalaiset intellektuellit ovat myös olleet sosialisteja. Heihin kuuluvat mm. Hermann Cohen (1842–1918), Martin Buber (1878–1965)¹⁹ ja Erich Fromm (1900–80)²⁰ sekä nk. Frankfurtin kouluun kuulu-

14. Ruth R. Wisse (1985) "The Politics of Yiddish", *Commentary* Vol.80, Nr. 1, 29–35, lainaus s. 32.

15. Jacob Neusner (1995) *Judaism in Modern Times. An Introduction and Reader*, Cambridge, Mass. B Oxford: Blackwell, 183–184.

16. Arthur Hertzberg (toim.) (1984) *The Zionist Idea, A Historical Analysis and Reader*, Fifteenth Printing, New York: Atheneum, 330–350. Gideon Shimoni (1995) *The Zionist Ideology*. Waltham, Mass.: Brandeis University Press, 170–187.

17. Hertzberg (toim.) (1984) 352–366.

18. Hyvin dokumentoitu mutta kiistanalainen selvitys siitä, miten sosialistinen sionismi luopui sosialistisista ihanteistaan kansallisen projektin hyväksi on Zeev Sternhell (1998) *The Founding Myths of Israel. Nationalism, Socialism, and the Making of the Jewish State*, kääntänyt David Maisel, Princeton, N. J.: Princeton University Press.

19. Michael Löwy (1990) *Förlossning och utopi*, kääntänyt Gustaf Gimdal, Göteborg: Daidalos, 63–74. Joachim Israel (1992) *Martin Buber. Dialogfilosof och sionis*, Stockholm: Natur och Kultur, 59–72.

20. Svante Lundgren (1998) "Erich Frommin sosialismikäsitys", teoksessa Jukka Heiskanen (toim.) *Sosia-*

neet ajattelijat Max Horkheimerin (1895–1973) johdolla. Jotain tästä radikaalista perinteestä on kyllä jäljellä. Huomion ottaen heidän sosiaalisen ja taloudellisen asemansa olisi luonnollista, että Yhdysvaltojen juutalaiset äänestäisivät republikaaneja. Todellisuudessa kuitenkin 80 % heistä äänestää demokraatteja. Ranskassa ja Isossa-Britanniassa tehdyt tutkimukset osoittavat, että juutalaisten enemmistö näissä maissa kannattaa vasemmistoa. Suomessa kuitenkin juutalaiset ovat vankasti porvarillisia. Vuonna 2001 tekemässäni kyselytutkimuksessa 45 % vastanneista Suomen juutalaisista ilmoitti kannattavansa kokoomusta ja vasemmistopuolueiden kannatus oli vaatimatonta.²¹ Länsi-Euroopan yhdessä porvarillisimmassa maassa jopa juutalaiset ovat porvareita. ■

lismi B mitä etsivä löytää?, Helsinki: Kansan Sivistystyön Liitto KSL r.y., 70–81.

21. Svante Lundgren (2002) *Suomen juutalaiset B usko, tavat, asenteet*, Åbo: Religions-vetenskapliga skrifter, 34–35.